

УДК 7.04:726:27-523.4(477)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.04.894>

ДЕКОР У ХУДОЖНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЕВ'ЯНОЇ ЦЕРКВИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Ярослав ПАЩАК

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6423-5449>

аспірант,

Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра архітектури та реставрації,
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна,
e-mail: yaroslav.v.pashchak@lpnu.ua

Метою дослідження є висвітлення стану вивчення декоративно-художніх засобів у традиційному будівництві дерев'яних церков українських Карпат та питання консервації та реставрації оздоблення архітектурно-конструктивних складових інтер'єру та екстер'єру церков. Актуальність архітектурного декору в оздобленні української дерев'яної церкви обумовлено необхідністю його збереження як елемента національної самобутності, стилістики та для відтворення на його основі нових за смисловим навантаженням і візуальним сприйняттям сільського та міського просторів.

Об'єктом дослідження є декор української дерев'яної церкви українських Карпат, а

предметом — аналіз історіографії стосовно використання декоративної пластики в архітектурно-конструктивних рішеннях дерев'яних церков.

Методика дослідження ґрунтується на застосуванні принципів науковості, об'єктивності та історизму, використаної хронологічної та типологічної методики поділу історіографії.

У статті історіографія розглянута за часовою ознакою та тематичним поділом. Вона розділена на шість груп. Історіографія засвідчила, що наукових праць, які стосуються консервації та реставрації оздоблення інтер'єру та екстер'єру немає, поза увагою залишились архітектурно-конструктивні рішення дерев'яних церков, на основі яких шляхом повтoreння, інверсії створюється багатомірне художньо-смислове середовище, яке має релігійну та народну символіку.

Ключові слова: сакральна архітектура, церкви українських Карпат, архітектурний декор, декоративно-художні засоби, реставрація, консервація.

Yaroslav PASHCHAK

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6423-5449>

Postgraduate of the Department of Architecture and Conservation,

Lviv Polytechnic National University,
st. S. Bandery, 12, 79013, Lviv, Ukraine,
e-mail: yaroslav.v.pashchak@lpnu.ua

DECOR IN THE UKRAINIAN ART SYSTEM WOODEN CHURCH: HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

The relevance of architectural decor in the decoration of a Ukrainian wooden church is due to the need to preserve it as an element of national identity, stylistics, and to recreate new ones in terms of semantic load and visual perception of rural and urban space on its basis.

The object of the study is the decor of a Ukrainian wooden church in the Ukrainian Carpathians.

The subject of the study is the analysis of historiography on the use of decorative plastic in the architectural and structural solutions of wooden churches.

The purpose of the study is to highlight the state of the art of studying decorative and artistic means in the traditional construction of wooden churches in the Ukrainian Carpathians and the issues of conservation and restoration of the decoration of the architectural and structural components of the interior and exterior of churches.

The research methodology is based on the application of the principles of scientificity, objectivity, and historicism, and the use of chronological and typological methods of dividing historiography.

In this article, historiography is analyzed by time and thematic division. It is divided into six groups. The first group includes studies of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. They are devoted to the discoverers of Ukrainian sacred wooden architecture. The second group includes studies by scientists in the interwar period. They are dedicated to the wooden churches of Galician Ukraine. Subcarpathian Rus, Boikivshchyna, and Bukovyna. The third group includes monographs and articles from the Soviet period that focus on local schools, painting, and the decorative design of iconostases. The fourth group includes research papers that appeared during the years of independence, which make a new contribution to the study of the genesis of wooden churches, their decorative and artistic decoration, and analyze the contribution to the study of wooden churches by Polish researchers. The fifth group includes works directly related to the arrangement of churches. The sixth group includes publications that examine the history of Ukrainian ornament, its symbolism, and ornamental motifs in art and architecture.

Based on the analyzed literature, it can be concluded that the bulk of publications are devoted to the restoration of iconostases, conservation of monuments of church art, and the architectural and constructive solutions of wooden churches, on the basis of which a multidimensional artistic and semantic environment with religious and folk symbolism is created through repetition and inversion.

Keywords: sacred architecture, churches of the Ukrainian Carpathians, architectural decor, decorative and artistic means, restoration, conservation.

Вступ. Архітектурний декор в українському са-кральному будівництві займає одне із провідних місць у вирішенні дерев'яної архітектурної пластики. Він формує художню виразність будівлі. Народні майстри-будівничі використовували в архітектурно-конструктивних рішеннях церков декор для надання їм неповторного звучання. У результаті архітектурний витвір ставав важливим маркером української духовності та національної ідентичності. Це самотутнє явище, яке має тяглість із XVIII ст. не заслужено залишалося поза увагою дослідників. Така ситуація до певної міри зумовлена тим, що з 1939 р., особливо після Другої світової війни, цей напрям дослідження, як і сакральної архітектури України, був вилучений із наукової дослідницької тематики «як ідейно шкідливий». До сьогодні збереглася незначна частина пам'яток сакральної архітектури, де архітектурний декор є важливою складовою формування архітектурного образу української святині. Втрати архітектурного декору сьогодні несуть загрозу існуванню автентичних пам'яток дерев'яної сакральної архітектури.

Збереження архітектурно-декоративної пластики, яка була притаманна українським дерев'яним церквам XVIII—XIX ст. та її відтворення в нових сакральних спорудах, є актуальним завданням, вирішення якого необхідно для формування стратегії розвитку національної архітектури та культури, яка під час окупації української етнічної території втратили свою національну самотутність.

Така ситуація також пов'язана із необхідністю збереження ідентичної архітектури населених пунктів або їх частин, які мали декоративно-сміслові вирази в рішенні інтер'єрів та екстер'єрів церков та були втрачені в результаті позбуття колишньої стійкості багатьох громадських та церковних інституцій.

Актуальність дослідження архітектурного декору у художній системі оздоблення української дерев'яної церкви обумовлюється переліком основних обставин:

- Із здобуттям незалежності української держави в умовах російсько-української війни набувають особливої актуальності дослідження архітектурної спадщини, її складової — декоративної, яка в силу природних, історичних, політичних та нефахових численних «реставрацій» зазнала великих втрат, що призвело до маргіналізації пам'яток історичних

регіональних рис та до втрати маркерів шкіл народного храмового будівництва;

- Необхідністю збереження архітектурного декору як елемента національної самотутності, стилістики та для відтворення на його основі нових за смисловим наповненням і візуальним сприйняттям сільського та міського простору;

- Дослідницькі праці, присвячені дерев'яній сакральній архітектурі, висвітлюють архітектурно-планувальну структуру об'єкту, не надають архітектурно-декоративному оздобленню належної уваги;

- Класифікації архітектурного декору сакральних споруд, його поєднанням з конструктивними рішеннями недостатньо висвітлені;

- Оздоблення архітектурних складових церков не розглядаються з позиції релігійної та народної символіки.

Методика дослідження ґрунтується на застосуванні принципів науковості, об'єктивності та історизму, використаної хронологічної та типологічної методики поділу історіографії.

Основна частина. Література про сакральне будівництво досить обширна. Розглянемо її за часовою ознакою та тематикою.

До першої групи ми відносимо дослідження, які висвітлюють генезу, об'ємно-планувальну структуру культових споруд, проблеми їх автентичності чи запозичення, школи народного храмового будівництва. Це дослідження другої половини XIX — початку XX ст., а саме: наукові праці вчених А. Вольфскрона [1], А. Даля [2], А. Уварова [3], В. Мисковського [4], В. Дідушицького [5], К. Макловського [6], З. Глогера [7], Г. Павлуцького [8], Т. Спісса [9], Б. Януша [10] Т. Обмінського [11], М. Соколовського [12]. У цей період першовідкривачами та дослідниками дерев'яного будівництва були українські вчені Г. Павлуцький [8], Ф. Вовк [13], та В. Щербаківський [14]. У працях згаданих вчених ми маємо окремі відомості про декоративні елементи церков і дерев'яних церковних речей.

До другої групи відносяться дослідження вчених у міжвоєнний період 1920—1940 років. Вони присвячені дерев'яним церквам «Галицької України», «Підкарпатської Русі», «Церквам Бойківщини, Гуцульщини, Буковини», де вчені звернули увагу на наявність в церквах дерев'яної різьби. Тут, перш за

все, необхідно згадати працю В. Січинського «Українське дерев'яне будівництво і різьба» [15], в якій він звернув увагу на існування в народному будівництві зв'язку між архітектурно-конструктивними та декоративними рішеннями [16].

Увагу на те, що декоративні елементи (різьба по дереву) є складовими формування інтер'єру, звернули Вадим та Данило Щербаківські [17; 18], які зафіксували його на численних світлинах.

Аналізуючи найважливіші типи церков на Підкарпатській Русі, В. Залозецький розглянув їх із позиції впливів стилів на формування архітектурного образу, висвітлив особливості, організації деяких елементів церковного інтер'єру, звернув увагу на художнє вирішення галереї та декоративне вирішення бань та верхів Закарпатських церков [19].

До третьої групи відносяться монографії та статті радянського періоду, де основна увага приділена локальним школам народного храмового будівництва українців, етапам розвитку дерев'яних церков Волині, Придніпров'я, Чернігівщини, Галичини, Карпат, Поділля та збереженню пам'яток. Вона представлена працями науковців С. Безсонова [20], П. Юрченка [21; 22; 23], П. Макушенка [24], С. Таранушенка [25; 26].

У 1960—1980 рр. основна маса наукових праць Л. Жолтовського [27; 28; 29], Г. Логвина [30; 31], В. Осійчука [32; 33] присвячена малярству та декоративному вирішенню іконостасів. З цього періоду ми маємо вагомий працю М. Драгана (1970), яка присвячена українській декоративній різьбі XVI—XIX ст., оздобленню предметів обстави інтер'єрів церков [34].

До четвертої групи відносимо праці, які з'явилися в роки Незалежності. Новий внесок у дослідження генези дерев'яних церков, їх декоративно-художнього оздоблення, вивчення об'ємно-планувальних рішень, які вплинули на формування та розповсюдження деяких дерев'яних церков та дзвіниць українців Карпат, зробив Я. Тарас [35; 36].

Важливий конкретний матеріал, який стосується архітектури та декоративного оздоблення церков, міститься в колективній монографії Герус Л., Болюка О., Боньковської С., Никорак О. та ін «Церковне мистецтво України» [37].

Серед робіт у сфері інтересів авторів, у яких є питання використання декору в художньому опо-

рядженні внутрішнього простору дерев'яних церков, є монографічна праця О. Болюка [38]. В цій праці він торкається декорування архітектурно-конструктивних елементів: просвітів, склепіння, кронштейнів, парапетів хорів, огорожі кліросів, солей, пристінки панелей (боазері). Основна увага приділена декору дерев'яного облаштування українських церков, морфології церковних виробів.

Важливий внесок у дослідження дерев'яних церков зробили представники сучасної польської іконографії Р. Бриковський [39; 40], М. Дуда [41], М. Михневський [42], Р. Красний [43], Ковальчак [44], Т. Червінський [45]. Основними напрямками дослідження польських вчених були лемківські дерев'яні церкви у Польщі, Словаччині [46], дерев'яне сакральне будівництво на Прикарпатті, на землях руських Речі Посполитої в 1596—1914 рр. та церкви дерев'яні Карпат [40].

До п'ятої групи ми відносимо праці, які безпосередньо пов'язані з облаштуванням церков. Це дисертаційне дослідження А. Клімашевського [47], яке присвячене обставі літургійного простору дерев'яних церков Покуття та Західного Поділля.

Дослідженням оздоблення дерев'яної сакральної архітектури українців західних областей України кінця XV ст. до перших двох десятиліть ХХІ ст. займався О. Болюк [38]. На прикладі різьблених предметів церковного обладнання у творчості народного майстра Василя Турчиняка з Делятина В. Типчук розглядає композиційні закономірності декору цього майстра та різьблені екстер'єрні хрестографіми [48].

Особливості зовнішнього декору дерев'яних церков Волині XIX — поч. ХХ ст. вивчає О. Смолінська [49]. Вона аналізує вживання декору в церквах, збудованих за зразками Російської церкви.

До шостої групи відносяться наукові праці, присвячені історії українського орнаменту Г. Павлуцького [50]. Важливим матеріалом для вивчення орнаментальних мотивів, які використовувались у дерев'яних церквах, є праця А. Будзана «Різьба по дереву в Західних областях» [51] та праця М. Селівачова [52] «Лексикон української орнаментики».

До цієї групи ми відносимо також праці, присвячені символіці орнаменту в українському мистецтві та архітектурі. Увагу на існування символіки в українському мистецтві звернув Д. Щербаківський [53].

Символіку орнаменту в дерев'яній архітектурі, осмислення знаків та їхню інтерпретацію на фасадах будівель на прикладах української етнічної території проаналізував К. Мокловський «Народне мистецтво у Польщі» [6].

Аналіз літературних джерел засвідчив, що в них, в основному, висвітлена символіка вишивки, писанки, кераміки; відсутні праці, пов'язані із символікою, яка існує в декорі екстер'єрного та інтер'єрного вирішення дерев'яних церков.

Основна увага приділена реставрації іконостасів, консервації історичних пам'яток церковного мистецтва [54]; дослідженню різьблення ручних хрестів, розробці типології церковної обстави [55; 56; 57]; вивченню орнаментального площинного та фігурно-пластичного оздоблення дерев'яних церковних виробів, які побутували у храмах західних областей України.

Висновки. На основі історіографії можемо дійти висновку, що наукових праць, які стосуються консервації та реставрації оздоблення архітектурно-конструктивних складових інтер'єру та екстер'єру, фактично немає.

Поза увагою залишилися архітектурно-конструктивні рішення дерев'яних церков, на основі яких шляхом повторення, інверсії створюється багатомірне художньо-сміслові середовище, яке має релігійну та народну символіку.

Основна маса публікацій присвячена реставрації іконостасів, консервації пам'яток церковного мистецтва. З'ясовано, що праці, які висвітлюють мистецькі зв'язки в контексті поєднання декору з архітектурно-конструктивним вирішенням, відсутні. Це не дозволяє зіставити роз'єднані архітектурні складові, виявити різні перифіковані смисли — нерозкриті значення символів і знаків, властивих архітектурі та декору етнографічним групам церков українських Карпат.

1. Wolfskron A.L.R. *Über Einige Holzkirchen in Manchen, Schlesien und Galizien*. Wien: Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof — Und Staatsdruckerei, 1858. 8 s.
2. Даль Л. Древние деревянные церкви в России. *Зодчий*. № 6. 1875.
3. Уваровъ А. Объ архитектуре первыхъ деревянныхъ церквей на Руси. *Труды 2 Археологическаго съезда*. Т. 1. Санкт-Петербург, 1876. С. 54—55.
4. Myskowski W. Holzkirchen i der Karpaten. *Mittheilungen KK Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst — und Historischen Denkmale*. Bd. 6. H. 2. Wien, 1880. S. 26—29.
5. Dzieduszycki W. Budowle drewniane na Rusi. *Przegląd Archeologiczny*. Lwów, 1882. S. 11—18.
6. Moklowski K. *Sztuka ludowa w Polsce*. Lwów: Drukania H. Altenberga we Lwowie, 1903. 552 s.
7. Gloger Z. *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce: w 2 t.* Warszawa: Druk W. Lazarskiego, 1907. 192 s.
8. Павлуцький Г. *Історія українського орнаменту*. Київ: Видавництво ВУАН, 1927.
9. Spiss T. (1912). *Wykaz drewnianych kosciolkow i cerkwi w Galicyi*. Lwów.
10. Janusz B. *Cerkwie drewniane w okolicach Lwowa*. 1912. Warszawa: Nakladem Polskiego Towarzystwa Krajeznawczego. 43 s.
11. Obminski T. O cerkwiach drewnianych w Galicyi. *Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce*. T. V. Kraków: Nakladem Akademii Vmiejetnosci, 1915. S. 399—438.
12. Sokolowski M. *Sztuka cerkiewna na Rusi i Bukowienie: Wystawa stauropogialna we Lwowie r. 1888—1889. Kwartalnik Historyczny*. 1889. № 3. S. 619—657.
13. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. Прага: Укр. громад. вид. фонд.; Легиографія, 1928. 354 с.
14. Щербаківський В. *Українське мистецтво. Дерев'яне будівництво і різьба по дереві*. Львів; Київ, 1913. 61 с.
15. Січинський В. *Дерев'яні дзвіниці і церкви Галицької України XVI—XVII ст.* Львів, 1925. 49 с.
16. Січинський В. *Українське дерев'яне будівництво і різьба*. Львів: Накладом Українського робітничого Союзу в З'єднаних Державах Північної Америки, 1936. 52 с.
17. Щербаківський В. *Церкви на Бойківщині. Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. 1913. Т. 114. Кн. II. S. 15—24.
18. Щербаківський Д. *Українське мистецтво: в 2 т. Т. 1. Буковинські і Галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури, каплиці*. Київ; Прага, 1926. 62 с.
19. Залозецький В. Найважливіші типи деревляних церков на Подкарпатской Русі. *Подкарпатська Русь*. 1923. Ч. 1. С. 4—7.
20. Безсонов С. *Архитектура Западной Украины*. Москва: Издат. Академии архитектуры СРСР, 1946. 96 с.
21. Юрченко П. *Дерев'яне зодчество України: (XVIII—XIX ст.)*. Київ, 1949. 133 с.
22. Юрченко П. Дерев'яна архітектура. *Історія українського мистецтва: в 6-ти томах. Т. 3.* КЗ Юрченко П. *Дерев'яна архітектура України*. Київ: Будівельник, 1970. 192 с.
24. Макушенко П. *Народная деревянная архитектура Закарпатья (XVIII — начала XX века)*. Москва: Стройиздат, 1976. 160 с.
25. Таранушенко С.А. *Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України*. Київ: Будівельник, 1976. 334 с.

26. Таранущенко С. *Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918—1932 рр.: монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушекознавчі студії, ілюстрації, додаткові матеріали*. 2011. 692 с.
27. Жолковський П. *Древние мотивы в гуцульской орнаментике*. Москва: Наука, 1964. 9 с.
28. Жолковський П. Деякі особливості народного будівництва Українських Карпат. *Народна творчість та етнографія*. 1978. № 4. С. 61—68
29. Жолковський П. *Український живопис XVII—XVIII ст.* Київ: Наукова думка, 1978. 327 с.
30. Логвин Г.Н. *По Україні: стародавні мистецькі пам'ятки*. Київ: Мистецтво, 1968. 463 с.
31. Логвин Г. *Украинские Карпаты: Книга-спутник по памятникам деревянной архитектуры XIII—XVIII вв. горных и подгорных р-нов Львовской, Закарпатской, Ивано-Франковской и Черновицкой обл. Украины*. Москва: Искусство, 1973. 192 с.
32. Овсійчук В. *Українське малярство X—XVII ст.: Проблеми кольору*. Львів: Інститут народознавства, НАН України, 1996. 479 с.
33. Овсійчук В.А., Кравич Д.П. *Оповідь про ікону*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000. 392 с.
34. Драган М. *Українська декоративна різьба XVI—XIX ст.* Предм. В. Свінцицької. Київ: Наукова думка, 1970. 203 с.
35. Тарас Я. *Сакральна дерев'яна архітектура українців Карпат: культурно-традиційний аспект*. Львів: ІН НАН України, 2007. 640 с.
36. Тарас Я. (2018). Суспільно-громадські допомоги на Покутті: толоки, клаки, помочі, супряги. *Народознавчі зошити*. № 1. 2018. С. 189—199.
37. Герус Л., Болюк О., Боньковська С., Никорак О. та ін. *Церковне мистецтво України: в 3-х т. Т. 1. Архітектура. Монументальне мистецтво*. 2020. Харків: ІН НАН України; Фоліо. 356 с.
38. Болюк О. *Художнє дерево у церквах (за матеріалами західних областей України)*. Львів: ІН НАН України, 2020. 520 с.
39. Brykowski R. *Drewniane kościoły w Malopolsce Poludniowej*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdansk; Łódz: Wydawnictwo Ossolineum, 1984. 176 s.
40. Brykowski R. *Lemkowska drewniana architektura cerkiewna w Polsce, na Slowacji i Kusi, Zakarpatckiej*. Wrocław; Kraków; Gdańsk; Łódz: Zakład Narodowy-wymienia Ossolinskich, 1986. 195 s.
41. Michniewskiy M., Duda M. (2006). *Cerkwie Karpat. Polska: Slowakia. Przewodnik*. Pruszkow. 336 s.
42. Michniewski M. *Kajetan Michniewski, obywatel m. Krakowa, podmajstrzy murarski [...]*. 1899.
43. Krasny P. (2004). *Architektura cerkiewna nazienmiach Ruskich Rzeczypospolite 1596—1914*. Kraków: Prof-us, 2004. 429 s.
44. Kowalczyk J. *Swiatynie poznobarokowe na kresach. Koscioly i klasztory w diecezjach na Rusi Koronnej*. Warszawa: Instytut sztuki PAN; Przemyskie Centrum Kultury i Nauki, 2006. 510 s.
45. Czerwinski T. *Budownictwo Ludowe w Polsce*. Warszawa: Sport i Turystyka; MUZA SA, 2008. 322 s.
46. Budzinski T. [Б. р]. *Pogranicze Kultur. Drewniane budownictwo sakralne na Podkarpaciu: Album*. Rzeszow. 208 s.
47. Клімашевський А. *Облаштування інтер'єру дерев'яних церков Західного Поділля та Покуття XVIII — поч. XX ст. Проблеми ансамблевості: автореф. дис. канд. мистецтвознавства. 17.00.06*. Львів: Ін-т мист., 2000.
48. Типчук В. *Різьблені екстер'єрні хрестографи Василя Турчиняка 1921—1923 років. Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*. 2007. Випуск X—XI. С. 36—40.
49. Смолінська О. *Архітектурна морфологія дерев'яних церков Волині XIX — поч. XX ст.: автореф. дис. канд. арх. 18.00.01*. Київ: Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, 2015. 20 с.
50. Павлуцький Г. *Дерев'яні і каменні храми. Древности Украины*. Вип. 1. Київ: Издание Императ. архолог. об-ва, 1905. 124 с.
51. Будзан А. *Різьба по дереву в західних областях України*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. 105 с.
52. Селівачов М. *Лексикон української орнаментики*. Київ: Задруга, 2005. 406 с.
53. Щербаківський Д. *Символіка в українському мистецтві. Збірник секції мистецтв українського наукового товариства*. Київ, 1921. С. 4—74.
54. Свенціцькій І. *Галицько-руське церковне малярство XV—XVI ст.: матеріали і замітки (8 рисунків і 15 ілюстрацій)*. Львів: З Друкарні Наукового товариства ім. Т. Шевченка, 1914. 54 с.
55. Станкевич М. *Художнє деревообробництво. Лемківщина: історико-етнографічне дослідження: у 2 т. Т. 2. Духовна культура*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2002. 339 с.
56. Одрехівський Р. *Художньо-стильові особливості іконостасної різьби в Галичині у XIX — першій половині XX століть. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв: зб. наук. пр.* 2005. № 8. С. 45—50.
57. Болюк О. *Дерев'яне обладнання літургійно-богослужбових просторів західноукраїнських церков (питання типології). Народознавчі зошити*. 2012. № 3. С. 386—399.

REFERENCE

- Wolfskron, A.L.R. (1858). *About some wooden churches in Manchen, Silesia and Galicia*. Vienna: From the Imperial Royal Court — and State Printing Office [in German].
- Dahl, L. (1875). *Ancient wooden churches in Russia. Architect, 6* [in Russian].
- Uvarov, A. (1876). *Ob the architecture of the first wooden churches in Rus'. Proceedings of the 2nd Archaeologi-*

- cal Congress, (Vol. 1, pp. 54—55). Saint Petersburg [in Russian].
- Myskowski, W. (1880). Wooden churches in the Carpathians. *Communications from the KK Central Commission for the Research and Preservation of Art and Historical Monuments* (Vol. 6, pp. 26—29). Vienna [in German].
- Dzieduszycki, W. (1882). Budowle drewniane na Rusi. *Przeegląd Archeologiczny* (Pr. 11—18). Lwow [in Polish].
- Moklowski, K. (1903). *Sztuka ludowa w Polsce*. Lwow: Drukania H. Altenberga we Lwowie [in Polish].
- Gloger, Z. (1907). *Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce: w 2 t.* Warszawa: Druk W. Lazarskiego [in Polish].
- Pavlutsky, G. (1927). *History of Ukrainian ornament*. Kyiv: Vydavnytstvo VUAN [in Ukrainian].
- Spiss, T. (1912). *List of wooden churches and Orthodox churches in Galicia*. Lviv [in Polish].
- Janusz, B. (1912). *Wooden Orthodox churches near Lviv*. Warsaw: Published by the Polish Tourist Society [in Polish].
- Obminski, T. (1915). About wooden churches in Galicia. *Reports of the Commission for the Study of the History of Art in Poland* (Vol. V, pp. 399—438). Krakow: Published by the Academy of Vmiejetnosci [in Polish].
- Sokolowski, M. (1889). Church art in Ruthenia and Bukovina: Stauropogyal exhibition in Lviv in 1888—1889. *Historical Quarterly*, 3, 619—657 [in Polish].
- Vovk, F. (1928). *Studies from Ukrainian ethnography and anthropology*. Prague: Ukr. communities view. fund. Legography [in Ukrainian].
- Shcherbakovsky, V., (1913). *Ukrainian mysticism. Wooden everyday life and wood carving*. Lviv; Kyiv [in Ukrainian].
- Sichinsky, V. (1925). *Wooden monasteries and churches of Galician Ukraine in the 16th and 17th centuries*. Lviv [in Ukrainian].
- Sichinsky, V. (1936). *Ukrainian wooden crafts and carving*. Lviv: Contribution of the Ukrainian Labor Union to the United Powers of Northern America [in Ukrainian].
- Shcherbakivskiy, V. (1913). Churches in Boykivshchyna. *Notes of the Scientific Society named after T. Shevchenko* (Vol. 114, book II, pp. 5—24) [in Ukrainian].
- Shcherbakivskiy, D., (1926). *Ukrainian art: in 2 vols. Bukovyna and Galicia wooden churches, tombstones and roadside crosses, figures, chapels* (Vol. 1). Kyiv; Prague [in Ukrainian].
- Zalozetskyi, V. (1923). The most important types of wooden churches in Subcarpathian Rus. *Subcarpathian Rus* (Part 1, pp. 4—7) [in Ukrainian].
- Bezsonov, S. (1946). *Architecture of Western Ukraine*. Moscow: Izdat. Academy of Architecture of the USSR [in Russian].
- Yurchenko, P. (1949). *Wooden architecture of Ukraine: (XVIII—XIX centuries)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Yurchenko, P. (1968). Wooden architecture. *History of Ukrainian art: in 6 vol.* (Vol. 3, pp. 21—69). Kyiv: Main editorial office of URE [in Ukrainian].
- Yurchenko, P. (1970). *Wooden architecture of Ukraine*. Kyiv: Buidevelnyk [in Ukrainian].
- Makushenko, P. (1976). *Folk wooden architecture of Transcarpathia (XVIII — early XX century)*. Moscow: Stroyizdat [in Russian].
- Taranushenko, S.A. (1976). *Monumental wooden architecture of the Left Bank of Ukraine*. Kyiv: Buidevelnyk [in Ukrainian].
- Taranushenko, S. (2011). *Scientific heritage. Kharkiv period. Research 1918—1932: monographic editions, articles, reviews, appendices, taranushek studies, illustrations, additional materials* [in Ukrainian].
- Zholkovsky, P. (1964). *Ancient motifs in Hutsul ornamentation*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Zholkovskiy, P. (1978). Some features of folk construction of the Ukrainian Carpathians. *Folk creativity and ethnography*, 4, 61—68 [in Ukrainian].
- Zholkovskiy, P. (1978). *Ukrainian painting of the 17th—18th centuries*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Lohvyn, G.N. (1968). *Across Ukraine: ancient artistic monuments*. Kyiv: Art [in Ukrainian].
- Lohvyn, H. (1973). *Ukrainian Carpathians: A companion book to monuments of wooden architecture of the 13th—18th centuries mountain and sub-mountain districts of Lviv, Zakarpattia, Ivano-Frankivsk and Chernivtsi regions. of Ukraine*. Moscow: Art [in Russian].
- Osiichuk, V. (1996). *Ukrainian painting of the 10th—17th centuries: Problems of color*. Lviv: Institute of Folklore; National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Osiichuk, V.A., & Krvavych, D.P. (2000). *A story about an icon*. Lviv: Institute of Folklore, National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Dragan, M., & Svintsitska, V. (1970). *Ukrainian decorative carvings of the 16th—19th centuries*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Taras, Ya. (2007). *Sacred wooden architecture of Ukrainians of the Carpathians: cultural and traditional aspect*. Lviv IN NANU [in Ukrainian].
- Taras, Ya. (2018). Social assistance in Pokutta: toloks, klaks, pomochi, spouses. *Ethnology notebooks*, 1, 189—199 [in Ukrainian].
- Gerus, L., Bolyuk, O., Bonkovska, S., & Nikorak, O. (2020). Ecclesiastical art of Ukraine: in 3 vol. *Architecture. Monumental art* (Vol. 1). Kharkiv: INNAN of Ukraine Folio [in Ukrainian].
- Bolyuk, O. (2020). *Artistic tree in churches (based on materials from the western regions of Ukraine)*. Lviv: IN NANU [in Ukrainian].
- Brykowski, R. (1984). *Wooden churches in Southern Lesser Poland*. Wroclaw; Warsaw; Krakow; Gdansk; Lodz: Wydawnictwo Ossolineum [in Polish].
- Brykowski, R. (1986). *Lemko's wooden church architecture in Poland, in Slovakia and Kusia, Zakarpattia*. Wroclaw; Krakow; Gdansk; Lodz: Zaklad Narodowyimienia Ossolinskich [in Polish].
- Michniewskiy, M., & Duda, M. (2006). *Orthodox churches of the Carpathians*. Poland: Slovakia. Guide. Pruszkyyw [in Polish].

- Michniewski, M. (1899). *Kajetan Michniewski, citizen of the city of Krakow, mason's assistant [...] [in Polish]*.
- Krasny, P. (2004). *Orthodox church architecture in the Russian-Lithuanian Commonwealth 1596—1914*. Krakow: Prof-us [in Polish].
- Kowalczyk, J. (2006). *Late Baroque temples in the borderlands. Churches and monasteries in dioceses in Crown Ruthenia*. Warsaw: Institute of Art of the Polish Academy of Sciences; Przemysl Center for Culture and Science [in Polish].
- Czerwinski, T. (2008). *Folk Construction in Poland*. Warsaw: Sport and Tourism; MUZA SA [in Polish].
- Budzinski, T. [Б. р]. *Borderland of Cultures. Wooden religious buildings in Podkarpacie: Album*. Rzeszyw [in Polish].
- Klimashevskiy, A. (2000). *Arrangement of the interior of the wooden churches of Western Podillia and Pokuttia XVIII — beginning. 20th century. Ensemble problems: autoref. thesis Ph.D. art studies 17.00.06*. Lviv: Institute of Art [in Ukrainian].
- Tipchuk, V. (2007). Carved exterior cross-graphs of Vasyl Turchynyak from 1921—1923. *Bulletin of the Carpathian University. Art history* (Issue X—XI, pp. 36—40) [in Ukrainian].
- Smolinska, O. (2015). *Architectural morphology of wooden churches in Volyn in the 19th century — beginning 20th century: autoref. thesis Ph.D. arch. 18.00.01*. Kyiv: National Academy of Fine Arts and Architecture [in Ukrainian].
- Pavlutsky, G. (1905). Wooden and stone temples. *Antiquities of Ukraine* (Issue 1). Kiev: Izdanie Imperat. archologist region [in Ukrainian].
- Budzan, A. (1960). *Wood carving in the western regions of Ukraine*. Kyiv: ANURSR publishing house [in Ukrainian].
- Selivachev, M. (2005). *Lexicon of Ukrainian ornamentation*. Kyiv: Zadruga LLC [in Ukrainian].
- Scherbakivskiy, D. (1921). Symbolism in Ukrainian art. *Collection of the Art Section of the Ukrainian Scientific Society* (Рр. 54—74). Kyiv [in Ukrainian].
- Svietsitsky, I. (1914). *Galician-Russian church painting of the XV—XVI centuries: materials and notes (8 drawings and 15 illustrations)*. Lviv: From the Printing House of the Scientific Society named after T. Shevchenko [in Ukrainian].
- Stankevich, M. (2002). Artistic woodworking. *Lemkivshchyna: historical and ethnographic study: in 2 vols. (Vol. 2: Spiritual culture)*. Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Odrekhivskiy, R. (2005). Artistic and stylistic features of iconostasis carving in Galicia in the 19th — the first half of the 20th centuries. *Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts: coll. of science Ave, 8*, 45—50 [in Ukrainian].
- Bolyuk, O. (2012). Wooden equipment of liturgical and worship spaces of Western Ukrainian churches (issues of typology). *Ethnology notebooks, 3*, 386—399 [in Ukrainian].